

3. Nacionális és prenacionális identitás

Először is a nacionalizmus már jellemzett törzsi felfogásának kritikája kapcsán egy fontos megkülönböztetést kell tennünk. Meg kell vizsgálnunk a nacionalizmust megelőző identitásformák és a nemzeti identitás közti különbséget. Ennek két oka van. Az egyik, hogy a nemzeti és prenacionális társadalmi struktúrában élő kisebbségeket egyféle jogfelfogás alapján ítéljük meg.¹⁵⁰ A másik pedig a már részletezett álláspont, mely szerint a nacionalizmus lényegét tekintve a törzsiséghez való visszatérés, tehát az egyén nationális kötődése törzsi kötődésként jellemezhető.

Különbségtételi kísérletünk első indoka kapcsán magát a második álláspontot kell megvizsgálni, azaz felvethető, hogy ez az álláspont egyáltalán helyes-e. A nemzeti identitás ugyanis felváltotta a prenacionális formákat, és bár tagadhatatlan, hogy egyes elemeiket magába olvasztotta, mégsem azonos velük. Nyilvánvaló, hogy sem a rendi társadalmak, sem pedig a törzsi világ identitásformáival nem teremthető modern nemzetállam. A nemzeti identitás legszorosabb kötődést jelentő kollektivistá formái sem azonosak a törzsiséggel, de nem azonosíthatók a többi nemzet előtti identitásformával sem.¹⁵¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a rendi identitás kései formája kapcsán a kérdés problémaként fel sem vetődik. A rendi abszolutizmus identitásformáit bomlasztó forradalmakat morálisan indokoltnak tartja a liberális demokrácia eszméjét magáénak valló személy. Ugyanakkor a törzsi és a törzsiség előtti társadalmi szerkezet és identitás speciális védelme mellett számos liberális gondolkodó sorakoztat fel érveket.

Az egyik lehetséges érvelési mód a kisebbségi helyzet valamely általános jellemzőjére épít. Ám ha védhető az az állítás, hogy a törzsi és nemzeti társadalmi szerkezet között lényegi különbségek vannak, akkor ebből következően az az igény is meg-alapozott, hogy ugyanezt a megkülönböztetést megtegyük abban az esetben is, ha az adott csoport kisebbségi helyzetben él. Ezért állítható, hogy a törzsi és egyéb, a nemzetté válást megelőző társadalmi szerkezet keretei közt élő kisebbségek jogainak összekeverése a nemzeti kisebbségek jogaival szinte megoldhatatlan problémát teremt. Ha a kisebbségi sorba került törzseket jogi szempontból nemzeti kisebbségeknek tekintjük, akkor azt feltételezzük róluk, hogy elfogadták a nemzeti egyenlőség minimális elveit, s nem szerveződnek vérségi alapú nemzetségi rendszerbe, melyben az egyes nemeknek s egyes korosztályoknak egymástól gyökeresen eltérő jogaik és kötelességeik vannak. Ám a jogegyenlőség elve természeténél fogva veszélyezteti ezt a szerkezeti struktúrát és vele együtt e struktúra mitológiai alapvetését is, tehát a törzsi kultúra számos lényeges elemét. És persze veszélyt jelent az esetleges törzsi arisztokrácia hatalmára is, tehát veszélyezteti a befolyásosabb nemzetségek nemzetségfőinek egyéni hatalmát saját nemzetségük, illetve együttes hatalmukat a törzsz egészére fölött.

Ha pedig védhető ez a különbségtétel, akkor éppen a kisebbségek kapcsán kell különbséget tenni a kisebbség nemzeti és törzsi típusa között. Tehát nem keverhetjük össze a nemzeti és törzsi kisebbségek jogigényeit egymással, hiszen eltérő az a társadalmi szerkezet, melyet e jogok védeni hivatottak. Sőt számolnunk kell az olyan kisebbségekkel is, melyek tagjai más – a nemzet előtti – identitással bírnak, és annak megfelelő társadalmi szerkezettel rendelkeznek, például rendi kötődésűek, vagy olyan kisebbségekkel, amelyek az európai modellől eltérő rendszerrel és identitással váltották fel a törzsiséget. Vagyis a nemzeti identitás bomlasztotta a középkor rendi kiváltságokon kialakult világát, még ha egyes elemeit magába is építette. És nyilvánvalóan bomlasztja a többi prenacionális identitásformát is, még ha kisebb-nagyobb mértékben belőlük is átvesz egyes elemeket.

A probléma lényege ezért nem pusztán az, hogy vajon a nemzetállamnak joga van-e ezeket az identitásformákat is besorolni az elfelejtendőkhöz körébe, hanem hogy egyben megszabhatja-e átalakulásuk irányát. Tehát az érintetteknek lehetőségük nyílik-e saját döntéseik meghozatalára nemzetté válásuk során, végig mehetnek-e saját útjukon, avagy fel kell adniuk teljes örökségüket az államhatalom nyomása alatt. Tehát az asszimiláció-e az egyetlen alternatíva számukra, avagy létezik a modernizációnak egy, a közösséget és tagjai identitását is átalakító, ám számos elemét megőrző és ezekhez is illeszkedve új elemekkel kiegészítő megoldás, amely alapvetően saját döntéseik eredménye. Olyan, amely révén elsajátíthatják a modernebb világ lényegi elemeit, ugyanakkor megtarthatják ősi kultúrájuk értékeit, jóllehet ezek különböznek az új társadalmi környezetük kulturális örökségétől.

Az utóbbi megoldás nyilvánvalóan lehetséges, hiszen nem egy ilyen sikeres modernizációs stratégia zajlott le a 20. században. Ugyanakkor a modernizációnak az adott közösségen belül kell lefolynia. Maguknak a tagoknak kell megújítaniuk közösségüket, a külső világ csak segítheti őket ebben. Nem modernizálhatnak egy adott közösséget olyan személyek, akik nem tagjai az adott közösségnek, nem azonosulnak vele, nem ismerik belső értékrendjét, sajátosságait, és ezért megalapozott álláspontjuk sincs arról, hogy mit lehet és kell megőrizni az adott közös-

ség jelenlegi sajátosságaiból, esetleg múltbeli örökségéből. Eből következően ugyanis azt sem képesek megítélni, hogy hogyan lehet továbbfejleszteni a megőrzendőket. Mindez persze nem azt jelenti, hogy a fejlettebb világ ismerőit nem segíthetnek, nem adhatnak tanácsokat. De azt igen, hogy nem helyettesíthetik az érintett csoport tagjait. Ha ugyanis a kívülállók vezénylik az átalakulást, sőt az átalakulások sorát a fejlődés folyamatos rendjében, akkor akaratlanul is asszimilálnak, hiszen nem is képesek másra. Még akkor is, ha magatartásuk nem jár együtt az adott kultúra iránti ellenszennvel.

Meg kell továbbá említenünk azt az igyekezetet, amikor a segíteni kívánó elsajátítja a modernizálandó kultúra számos elemét, és azok ismeretében fogalmazza meg álláspontját, ugyanakkor meg kíván maradni saját közössége tagjának. Nem kíván például belépni az adott törzsbe, nem állítja azt, hogy megváltoztatta identitását, hanem deklaráltan megtartja korábbi, törzsen kívüli csoporttagságát, de ugyanakkor bekapcsolódik az adott csoport modernizációjáról zajló vitába. Ez a pozíció szintén nem elégséges a modernizáció véghezviteléhez. S ezt az állítást csak másodsorban indokolja az a szociológiai érv, hogy az ilyen szakértőkből általában kevés van. Sokkal inkább indokolja ezt pozíciójuk, vagyis az, hogy nem tagjai a csoportnak, s nem is kívánnak azzá válni. Ezért aligha szerezhetnek állandó legitimitációt magán a csoporton belül, s nem alkothatnak egy, a csoporthoz tartozó és a csoport által elfogadott teljes vezetőréteget, hiszen minden jó szándékuk ellenére bármikor visszatérhetnek saját csoportjukba. Ugyanakkor a csoportból kinövő modernizációpárti vezetőréteg mellett, sőt annak munkájába bekapcsolódva, pótolhatatlan értékeket jelenthet segítségük. Ahhoz azonban, hogy egy pre-nacionális – például törzsi – társadalom modernizálható legyen, óhatatlanul át kell alakítani belső szabályrendszerének jelentős részét. A környező társadalom nyilvánvalóan hatással, gyakran nem kívánt hatással van az ilyen csoportokra, hiszen sajátosságaikkal nem törődve sodorja őket versenyhelyzetbe, sőt esetenként általuk megoldhatatlan kényszerhelyzetbe.

Mint jeleztük, elképzelhető olyan politika is, amely miközben segíti az ilyen közösségek modernizációját, sajátosságaikat is figyelembe veszi és beépíti a modernizáció folyamatába. Ugyan-

akkor egy szélesebb liberális társadalmi közegben tisztázni kell azt a kérdést, hogy megengedhető-e az emberi jogok megsértése az adott törzsi társadalmon belül. A kérdés úgy is megfogalmazható, hogy milyen mértékben tolerálhatók a közösségen belüli belső megszorítások a külső védelemre hivatkozva. Tehát felvethető, hogy hol húzódhatnak az adott törzsi társadalom önrendelkezésének határai.

Vernon van Dyke szerint például az önrendelkezés lényegében egy csoport erkölcsi joga. Az egyének valamely érdekét az szolgálja legjobban, vagy csak az szolgálhatja, ha a vonatkozó jogot ráruházzák egy csoportra. Pontosan ez a helyzet az önrendelkezéssel. Az őshonos népek szabad és individualisztikus versenyben nem képesek megvédeni érdekeiket, ezért kollektív jogokra van szükségük.¹⁵²

Kukathas szerint azonban a kollektív önrendelkezés csak igen korlátozottan valósítható meg. A kultúrák hatnak egymásra. Még ha az önrendelkezés lehetséges lenne is, a csoportok nem mindig egységesek. Egy közösségnek megadni az önrendelkezés jogát nem azt jelenti, mint megadni neki a hatalmat, hogy kizárólag saját sorsát határozza meg. Meghatározhatja ezzel mások jövőjét is. A politikai hatalom megosztása áttolhatja a konfliktust a nagyobb központból az alcsoportba. Az eredmény az etnikumok közti megosztottság elmérgesedése. Kukathas szerint az egyéni jogok mellett fontosak azok a konkrét társadalmi mechanizmusok is, amelyek fenntartják a rendet és a stabilitást.

„Ha elismerjük, hogy a csoportok mint csoportok rendelkeznek jogokkal, akkor sokkal nehezebbé válik, hogy igazoljunk olyan mechanizmusokat, amelyek a csoport méretével és befolyásával összhangban változtatják politikai jogcímeiket. Sokkal jobb tehát, ha továbbra is az egyének jogait és szabadságait hangsúlyozzuk, miközben elfogadjuk, hogy az intézményeket e szabadságok védelme céljából kell tervezni – figyelembe véve a csoport hatalom szeszélyeit (és védekezve ellenük).”¹⁵³

Kukathas két szempont érvényesítésével kívánja megoldani az így keletkező igazságtalanságokat. Az egyik a kulturális közösség limitált függetlensége a szélesebb társadalomtól. A második pedig a társulási és kiválási szabadság. Ehhez persze kell egy szélesebb társadalom, amely nyitott azok előtt, akik el kí-

vánják hagyni helyi csoportjukat, azaz szükséges, hogy maga a szélesebb társadalom liberális politikai kultúrát megtestesítő társadalom legyen, amelyben érvényesül a társulás szabadsága.

Ám Kukathas felfogása hogy néhány rést, még ha állításai nyilvánvalóan helyesek is. Ezen elmélet szerint például nem indokolhatóak kisebbségi jogok illiberális, illetve nem eléggé liberális társadalmakban.

Továbbá nyitva marad az a szociológiai kérdés, hogy mekkorának kell lennie a liberális társadalmi környezetnek, hogy az illiberális kisebbség ne veszélyeztesse azt.

A belső megszorítások határait mindenképpen világosan meg kell vonnunk, ha ugyanis megközelítésünk emberi jogi természetű, úgy kiindulópontunknak az egyénnek kell lennie. Ha pedig az egyén emberi méltóságát tiszteletben kívánjuk tartani, s mást ebben az esetben nem is tehetünk, úgy azokból az egyénekből kell kiindulnunk, akik prenacionális, például törzsi társadalmakban élnek, illetve esetenként még a törzsiséget is megelőző nemzetségi társadalmakban. Ennek kapcsán leszögezhető az a megállapítás, hogy a nemzetségi és törzsi társadalmak különleges védelem nélküli konfrontációja a modern világgal e társadalmak pusztulásához vezet. Ezért különleges védelemben kell részesülniük. Ám ez egyben jelentheti azt is, hogy védelemben részesülnek e társadalmaknak az emberi jogokat sértő sajátosságai is.

Ugyanakkor ismert, hogy a különböző kultúrák eltérően vélekedhetnek erről a kérdésről, így további pontosítás szükséges. Világosan meg kell különböztetnünk az imént vázolt morális kötelességünket attól a helyzettől, amikor is az adott törzsi társadalom törzsi arisztokráciája ismeri ugyan a liberális társadalom szabályait és a belőle fakadó előnyöket, ám törzse egyszerű tagjainak mitikus kötődésével saját hasznára él vissza. Ez a helyzet természetesen egészen más morális kötelességeket ró „az emberi jogok világára”. Itt nem indokolható az uralkodó viszonyok teljes védelme. A törzsi adósrabszolgaság modernizált változatai nem indokolják e viszonyok védelmét. Emberek áruvá tétele törzsi eszközökkel nem védhető a piaci versenyt még nem ismerő kultúra eszköztárával. E társadalmak védelme tehát indokolt-

nak tűnik, minthogy egyébként valóban fenyegeti őket a fejlettebb civilizáció által diktált versenyhelyzet.¹⁵⁴

Ez az érv fontos ugyan, ám nem elégséges. Mindenképpen hozzá kell ugyanis tenni, hogy társadalmuk pusztulása egyben e társadalmak tagjainak katasztrófája is. Ők, ha egyáltalán túlélnek a pusztítást, az új világ társadalmi hierarchiájának legaljára kerülnek, melyet nem értenek, melyben kirekesztettség, lenézett-ség és nyomor az osztályrészük. Ez érvünk lényege. Az emberi jogokon alapuló társadalmaknak nincs joguk elpusztítani azokat az egyéneket és az általuk alkotott közösségeket, akik történelmi fejlődésük során még nem jutottak el az emberi jogokon alapuló társadalom racionális világába, és ezért képtelenek annak szabályai szerint élni. A fejlett világnak erkölcsi kötelessége védeni őket a számukra érthetetlen, világot pusztító modern hatásoktól. Ám nem kevésbé erkölcsi kötelessége támogatni e társadalmak modernizációját. De nem felbomlasztásuk révén, hanem e társadalmak igazodásának segítségével az övéknél modernebb világ viszonyaihoz oly módon, amely nem szakít gyökeresen saját világuk szabály- és értékrendjével, hanem e közösségeket alkotó egyének számára elviselhető tempóban alakítja, fejleszti azt.

A modern világnak tehát el kell ismernie az adott csoportot alkotó egyének fejlődéshez való jogát saját maguk, nem csak mások sajátosságaiból kiindulva. Az egyéni autonómia elve ebben, de csak ebben az esetben akkor is inkább érvényesül, ha az adott közösség jellege gátolja ugyan érvényesülését, ám az adott egyén, illetve egyének számára az emberi jogok liberális világának gyors átvétele e gátaknál is nagyobb veszélyt jelent.

A nemzet tehát nem azonosítható a törzsiséggel. Ebből következően pedig a nemzeti identitás sem azonosítható a törzsi-vel. A szoros nemzeti kötődés nem azonosítható a törzsi kötődéssel még akkor sem, ha a nacionalizmus adott felfogása szintén nagyon szoros kötődést követel, és egyes konkrét emberi esetekben beszélhetünk a nacionalizmus egyes típusai által megkövetelt szoros kötődésről.